

SZEMLE

LUTSKAY MICHAEL – ЛУЧКАЙ МИХАЙЛО HISTORIA CARPATO-RUTHENORUM. ІСТОРІЯ КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ. ТОМ I-II.

(A kárpáti rutének története. Lutskay Mihály latin nyelvű kéziratának ukrán kiadása)

Ужгород, 1999–2002. 199, 388 p.

Megírása után több mint másfél évszázaddal jelent meg nyomtatásban Ungváron, ukrán nyelvre átültetve *Lutskay Mihály* latinul írt műve, a *Historia Carpato-Ruthenorum*, azaz *A kárpáti rutének története – Лучкай, Михайло: Історія карпатських русинів* című munkájának két kötete a *Письменство Закарпаття* (Kárpátontúli [!] írott források) című sorozatban (1999–2000). Az első kötet a kezdetektől a magyarok bejöveteleig, azaz népünk Kárpát-medencei honfoglalásig, a második a 9. századtól a 17. század végéig tárgyalja a rutén/ruszin nép történetét a hajdani Északkeleti-Felvidék, illetve a mai Kárpátalja területén. A kiadás folytatódik, és a várható kötetekkel válik teljessé. Dolgozatunkban az eddig megjelent két művet ismertetjük, illetve először a kézirat sorsával foglalkozunk.

Ki volt Lutskay, egyes feldolgozásokban Lucskay Mihály? Bereg vármegyében, a Munkács közelében fekvő Nagylucska községben született 1789. november 19-én, ahol apja kántortanítóként működött. Eredeti családi neve Pap, később vette fel a szülőfaluja nevét. Felsőbb iskolai tanulmányait Ungváron, a teológiát Bécsben végezte. 1816-ban szentelték görög katolikus lelkésszé Nagyváradon. Ezután egy évig káplánként tevékenykedett Nagylucsán, 1817-ben könyv- és levéltárnok a munkácsi görög katolikus egyházmegye Ungváron székelő püspöki irodájában, 1818-tól pedig Pócsy Elek püspök (1816–1831) titkára. A betegeskedő főpástor helyett Lutskay csaknem egy évtizedig de facto kormányozta az egyházmegyét, amikor 1826-ban ungvári parókusnak nevezték ki. Három év múlva – 1829-ben – azonban elhagyta állását, és Károly luccai herceg hívására Itáliába költözött, hogy ellássa az odatelepitett orosz ajkú görög katolikusok lelki gondozását. Itt írta meg szláv–orosz nyelvtanát, amely 1830-ban latinul jelent meg Bécsben. A következő évben – 1831-ben – visszatért Ungvárra, és a munkácsi egyházmegye ungvári kerületi esperesévé nevezték ki. Az előbbi évben látott napvilágot Budán *Egyházi beszédek* című munkája.

Az egyházi, nyelvészeti és történelmi tárgyú könyveket író Lutskay Mihály legjelentősebb műve a négy kötetben fennmaradt *Historia Carpato-Ruthenorum*. Mint számos kéziratnak, ennek is sajátosan alakult a sorsa. Az 1830-as évek elejétől készült mű kéziratát a munkácsi görög katolikus püspökség ungvári könyvtárában őrizték, ahonnan időnként nyoma veszett. Hosszú idő után, 1928. augusztus 19-én kelt levelében O. Petrov orosz történész szöveget a kéziratot munkáról. Erre hivatkozott három és fél évtized múlva, 1963. április 10-i számában az ungvári ukrán nyelvű napilap, a *Zakarpatszka Pravda*. Közvetlenül a második világháború után – a munkácsi görög katolikus püspökség hatósági felszámolása, illetve az ortodox egyházmegyébe való erőszakos beolvasztásának időszakában – Lutskay latin nyelvű kézírata magántulajdonba került. A művet latinról ukránra átültető *Jurij Szaknak*, az első kötetben írt fordítói megjegyzéseiből tudjuk, hogy 1962-ben „egy szerencsés véletlen folytán” sikerült neki megszereznie a kéziratot, amelyet átadott az ungvári állami egyetem könyvtárának. (Lutskay, 1999:26.)

Lutskay négy darabból álló műve egyenként 41 x 23 cm-es kéziratot tartalmaz. Az első könyvben két kötet (valójában rész) található 188, illetve 325 oldalon. A második kéziratot könyv tartalmazza a 3. és a 4. részt – 242, illetve 251 oldalon – az 1690 és 1770 közötti nyolc évtized történetéről. A harmadik könyv – azaz az ötödik kötet vagy rész, ez 223 oldal – *Ivan Pasztelij* munkája a Szepességben lakó ruszinok történetéről. A negyedik kéziratot könyv 416 oldal – szintén Lutskay műve –, ez a hatodik kötet, amelyben a kárpáti ruszinok 1770 és 1830 közötti történetét írta meg.

A nagyszabású műnek létezik egy másik, ötkötetes (a valóságban szintén öt részből álló) változata, a szakirodalom szerint egy ún. „pizskozati példány”, amelyet a Kárpátaljai Állami Területi Levéltár beregszászi fiókjában őriznek a 151. fond, 9. opisz, od. zb. 494–498. szám alatt. Érdekességként említjük e kötetek terjedelmét: 68 és 132, illetve 132 és 176 oldal. Ezt a változatot Lutskay saját maga írta, amikor a nyomdai munkálatokhoz készítette elő a kéziratát. Az utolsó, az ötödik résznek – 79 oldal – más a kézírása, ez Pasztelij dolgozata a felvidéki Szepességben élő rutének történetéről. Lutskay a pesti egyetem Budán működő nyomdájával akarta művét kiadni, de 1843. december 3-án Ungváron, 54 éves korában elhunyt.

Lutskay művének első harmadát másfél évszázad múlva, az 1980-as években az északkelet-szlovákiai járási székhelyen, Felsővízközben (Svidník) működő Ukrán Kultúra Múzeuma jelentette meg először nyomtatásban. Az intézmény Tudományos Gyűjteményének (Науковий збірник) 9., 10. és 13. évkönyvében Jurij Szak ungvári kutató a *Historia Carpato-Ruthenorum*-ból a kezdetektől a 14. század második feléig terjedő részt közölte kéthasábosan, latin eredetiben és ukrán fordításban. Közben – megírása után több mint három évtizeddel – Lutskay művét *Duliskovics János* (1815–1883) beregszentmiklósi görög

katolikus esperes-lelkész, történetíró átdolgozta, és 1874–1877 között Ungváron orosz nyelven, három kötetben, *Историческая черта уgro русских* (A magyaroroszok vázlatos története) címmel kiadta.

A lelkész-historiográfus munkája nem előzmény nélküli. Lutskay művét megelőzte a magyarországi bazilita rendtartomány főnöke, protoigumenje – egyben a munkács-csernekhegyi kolostor perjele – Basilovits János (1742–1821), a rutén művelődéstörténet jeles alakja, akit „ruszin Hérodotosz”-ként is emlegetnek. Nem volt véletlen, hogy latin nyelvű munkáját a 19. századi rutén nemzeti ébredés legelső alakjának, Bacinszky András (1772–1809) püspökségének éveit alatt írta és jelentette meg. Basilovits kétkötetes művét – *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits olim domus de Munkács. 1360 factae, exhibens seriem episcoporum graecocatholicorum Munkacsiensium* – 1799-ben, illetve 1804-ben adta ki Kassán. Könyvében Koriatovics kolostori alapítványát, a munkácsi görög katolikus monostor, illetve a püspökség sokat vitatott jogait igyekezett megvédeni, illetve bizonyítani. Munkája egyébként válasz volt Bathány Ignác erdélyi püspök 1785-ben megjelent *Leges ecclesiasticae Hungariae* című munkájára, amely kifejtette: Koriatovics semmiféle fundációt nem tett, és az 1360-ban kelt állítólagos oklevele hamisítvány. (Erről később részletesebben szólunk.) Basilovits az azóta többször megcáfolt Koriatovics-legenda ében tartásával, illetve az Északkeleti-Felvidéken élő rutének őshonosságának a hangoztatásával megalapozta a ruszin nemzeti tudatot.

Mielőtt Lutskay *Historia Carpato-Ruthenorum* című munkájának ukrán kiadását elemeznénk, röviden szólnunk kell előző műveiről, mert fontos adalékok fő művének megértéséhez. A történetíró 1830-ban Budán megjelent szláv–oros nyelvтанában – *Grammatica Slavo-Ruthena* – megállapította, hogy a rutén nyelvnek a szlávokhoz hasonló a grammatikája, de nyelvészeti irodalom hiányában a többi szláv nép nem ismeri a ruténeket. Nyelvтанából jól érzékelhető, hogy Lutskay kiválóan beszélt szülőfaluja, Nagylucska nyelvét. A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása szerint a településen 1315 görög katolikus hívő élt, s a közösség templomában a lelkész ruténul prédikált. (A munkácsi. 1990.97.)

Lutskay német és francia példák nyomán azt is megállapította, hogy az egyes szláv nyelvknél is valamelyik nyelvjárás lett az irodalmi nyelv. Szerinte ezek között „megbecsült helyet” érdemel a rutén (a dél-kárpáti) nyelvjárás, mert a legjobban hasonlít az ősi szláv nyelvhez, a „Biblia nyelvéhez”, a Szentírás őszláv fordításához. Lutskay arra a következtetésre jutott, hogy a dél-kárpáti nyelvjárás, vagyis a rutén/ruszin szinte azonosnak tekinthető az óegyházi szlávval, így szükségtelen külön grammatikát készíteni. Ő tehát az egyházi szláv nyelvtant írta meg, és javasolta, hogy a szláv népek ezt tegyék meg irodalmi nyelvvüké. Annál is inkább, mert egyes szláv országokban – hangsúlyozta – a nép nyelve általában nem azonos az értelmiségével. A nép által használt nyelv irodalmivá fejlesztését ezért a szláv népeket megosztó elkülönítésnek tartotta.

Lutskay azt is kifejtette, hogy a rutén nyelvjárás jelentősen eltér a lengyeltől, a csehtől és az oroszától, amit a következőképpen indokolt. A ruszinok – jóval megelőzve a magyar honfoglalást – szerinte ősidők óta az Északkeleti-Kárpátokban élnek a szépségi Ólublótlól a máramarosi Borsai-hágóig, s mindig békés körülmények között. A történetíró szerint ezért tudták megőrizni a nyelvüket, és értik meg kiválóan az ősi szláv nyelvre lefordított Bibliát. Lutskay a szláv nyelvet egységesnek tekintette, amelynek csak dialektusai az egyes nyelvek. Felismerte, hogy a rutént nemcsak Magyarországon, a hajdani Északkeleti-Felvidéken, hanem az akkor közvetlenül osztrák császári irányítású Bukovinában, Kis-Orosországban (Galiciában) és a Kárpátok északi vonulatán, a mai Lengyelország déli részén is beszélik. Lutskay azonban tévedett abban, hogy az egyházi szlávot „a kárpáti hegyek közt” élő nyelvnek tartotta.

Egy évvel nyelvészeti munkája megjelenése után, 1831-ben látott napvilágot két kötetben egyházi szlávval kevert rutén nyelvű prédikációinak gyűjteménye, amelyet még a 20. században is használtak a munkácsi görög katolikus egyházmegyében Kárpátalján. Lutskay nyelvelméleti elképzeléseit – paradox módon – prédikációinak szövege kérdőjelezte meg, ugyanis kénytelen volt elismerni, hogy az érthetőség érdekében – saját szavai szerint – „középső nyelvet” kellett használnia. Ez is mutatja, hogy a 19. század első felében a rutén nyelvűművelés alapján konzervatív volt, és fundamentumát az egyházi nyelv adta. Irányai három fontos szempont mentén alakultak: a szláv tudat, ezen belül a rutén különállás érzékelése, valamint az orosz orientáció. A történelmi körülmények hozzák majd, hogy mikor melyik erősödik fel. A nemzeti gondolat csíráját jelenti, hogy az óegyházi szlávot már ekkor a nép által beszélt nyelvvel azonosnak tartják.

Itt fontos megjegyeznünk, hogy a Kárpát-medencében élő rutének önmagukat *rusznák/rusznják*, *ruszin* névvel illették, illetve részben illettik napjainkban is. E szavak népnyelvi melléknévi alakja: a *ruszkij*, illetve a *rusznák* szónak *rusznackij*. A kárpátaljai rutének között történetileg a rusznák népnév volt általános. E ténynek magyar nyelvi vonatkozása is van, ugyanis a ruszin szó csak a 19. század közepétől adatható hazánkban. A rusznák megnevezés a ruszin nyelvterület nyugati és központi részein volt általánosan elterjedt, ahol a ruszin szó a múltban köznyelvnek tekinthető. A ruszin szó egyébként galíciai eredetű, és újabban vált ismertté. Mindkettő – a rusznák és a ruszin – tehát kölcsönzés a ruszinok nyelvéből, a *rutén* név pedig az Árpád-kortól a latin nyelvű oklevelekben használt *ruthenicus* magyarosodott formája. Az elmúlt századokban a Kárpát-medence északkeleti belső peremén élő ruténeket többféleképpen nevezték:

magyaroroszoknak, kisoroszoknak, rusznyákoknak, kárpátukránoknak, kárpátoroszoknak, újabban hivatalosan ukránoknak. (Udvari, 1991: 444–445.)

Lutskay fő műve, a *Historia Carpato-Ruthenorum* kézírata csak igen szűk, belső környezetben lehetett ismert, de kritikai igényével, pragmatikus szemléletével ösztönözte a rutén nemzeti gondolatot. A historiográfus munkája bevezetőjében Basilovits felfogását követte, miszerint az ókor csaknem minden dicső történeti múltú népe szláv, a Magyarországon élő „oroszk” (rutének) elődei pedig Pannónia őslakói voltak. Lutskay szerint a magyarok kétszer jöttek be a Kárpát-medencébe, és az ősmagyarok műveltsége szláv volt. A rutének – miként Basilovits is állította – autochtonok, akiket Cirill és Metód térített meg, és a letelepült magyarság körében a görög szertartás egészen a tatárjárás idejéig meghatározó volt a magyarországi egyházban.

Fő művéből különösen jól érzékelhető, hogy Lutskay nyelvészeti és történeti munkássága összefonódott, egymást erősítette, illetve kiegészítette, s egyaránt ébresztette – igaz, csak korlátozott, elsősorban görög katolikus papi és világi körben – a helyi, északkeleti-felvidéki rutén, a szélesebb keleti sláv, valamint az egész szláv tudatot. A Kárpát-medencei rutén autochtonitás, azaz az őshonosság is ennek jegyében jelent meg műve egyik alapeszméjeként. Feltehető, hogy – a szlovák nemzeti ébredés képviselőivel ellentétben – Lutskay emiatt nem vetette fel azt, hogy a honfoglaló magyarok úgymond leigázták az itt élő népeket. Sőt a történetíró elfogadta, hogy a magyarok a Kárpát-medencében talált oroszokat és más népeket jobbágyokká tették. S azt is, hogy a királyaink által a későbbi századokban betelepített, illetve a Koriatovicssal érkezett oroszok királyi szolgák voltak, akik jogilag a nemesek és a jobbágyok között foglaltak helyet.

Nem véletlen, hogy Lutskay oroszoknak nevezi a ruténeket. Tény, hogy a kora Árpád-korban valóban éltek oroszok – latin okleveleinkben *rutheni*, azaz rutének – a német–magyar határon, a Pozsonyhoz közeli Oroszváron (ma Rusovce, Szlovákia), és másutt a Kárpát-medencében, de nem a mai Kárpátalja területén. Például a Nógrád vármegyei Nagyoroszi első lakói is rutének voltak, akiket Kálmán király hívott be Ladomériából és Halicsból, és tett testőrökké, udvari ajtónállókká (*rutheni regiae maiestatis*). E kötelességüket egyébként a 16. századig teljesítették, sőt még 1651-ben is görög szertartású, azaz ortodox papot tartottak. Az egész Árpád-korban, a 11–13. században élénk kapcsolatok voltak a magyarországi és a halicsi, illetve a kijevi (orosz, és nem ukrán!) fejedelmek között. Több királyfink, királylányunk onnan hozott magának házastársat – például I. Endre (1046–1061) Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem lányát, Anasztáziát vette feleségül –, és a kor szokása szerint a királykisasszonyokat testőrségük is elkísérte az idegen országba. A Váradi Régestumból tudjuk, hogy az erdélyi Kraszna várához tartozó Bán községben élő várjobbágyok magukat szabad ruténeknek vallották. (Bonkáló, 1940:13., Hodinka, 1923., Szulincskák, 1918.)

Az Északkeleti-Felvidékre, illetve benne a mai Kárpátalja területére a rutének tervszerű betelepítése a 13. század második felében, a későbbi századokban folytatódott, és csak a 17. század elején fejeződött be. A kiváló történész, Hodinka Antal (1864–1946) állapította meg, hogy a rutének betelepítése a gypevonalától a határ, a Kárpátok gerince felé történt, mert legrégebb falvaik az ország kapuihoz vivő közlekedési utak mentén találhatóak. IV. Béla e vidéken hatalmas birtokokat adományozott hűveinek, s az új földesurak a tatárjárás mérhetetlen embervesztése után onnan hoztak telepeket, ahonnan tudtak. A község miatt ez elsősorban a Kárpátok északi és északkeleti oldaláról történt, Halicsból és Podóliából, ahol ez időben oroszok, azaz ruszok, és nem ukránok éltek. A betelepülő rutének tehát nem egységes nemzetként vagy népcsoportként érkeztek, hanem a kenézek által különböző időkben és helyekről erdőirtásra, földfoglalásra, falvak létesítésére idevezetett jobbágyok voltak. Ezt bizonyítja az is, hogy a rutének sem nyelvileg, sem somatológiailag, sem ruházatiilag nem homogének. A rutén falvak keletkezése a kenézlevelekkel (*litterae keneziales*) kezdődik, ezek közül a legtöbbit Bereg vármegyéből ismerjük, mert a munkácsi és a szentmiklósi uradalom sok kenézlevelet megőrzött. (Sas, 1927., Hodinka, 1911., Gáspár, 1944.)

A ruszinok/ukránok mai kárpátaljai szállásterületén két földrajzi-környezeti tájat, s népcsoportot különböztetünk meg: a legrégebben letelepült, 13. századi gyökereket is őrző hegylábi és síkvidéki területeken élő „dolismyák”-okat, vagyis a „völgylakók”-at, illetve a főként a 15–18. század folyamán beköltözött „hornyák”-okat, azaz a „hegylakók”-at. A magyar nyelvi, kulturális hatás a magyarokkal való több mint hét évszázados együttélés, etnikai keveredés eredményeként a beregi, az ugcocsi és az ung dolismyákok esetében különösen feltűnő. A hornyákokat néprajzi tekintetben három csoportra tagolhatjuk: 1) az Ung felső folyása közelében, de a mai lengyel és szlovák területeken is élő „lemákok”-ra vagy „lemkók”-ra, 2) az Ung és a Talabor forrásvidéke között – hozzávetőleg a mai Volóci és Ökörmezői járások területén – élő „bojkók”-ra, akik önmagukat „verhovinaiak”-nak is nevezik, 3) a Máramarosban, a Tisza forrásvidékén, a jelenlegi Rahói járásban lakó, leginkább temperamentumos, jórészt favágásból élő „huculok”-ra, akik a 17–18. században Galíciából költöztek be mai lakóhelyükre. (Kocsis, 2001.)

A rutének egyik legnagyobb betelepülő raja Koriatovics Tódor (vagy Korjátovics Fedor) podóliai herceg vezetésével 1397-ben, Zsigmond király idejében érkezett a mai Kárpátalja területére, ahol a

király Munkács várát adományozta számára. A legenda szerint kísérőinek számát egyes ukrán történészek 40 ezer főre, sőt családra teszik, ami szembeszökő túlzás. A herceg menekülteként jött hazánkba, ezért nem valószínű, hogy szűkebb környezetén kívül nagyobb tömeget hozott volna magával. Akinek akkoriban ilyen nagyszámú népe volt, annak nem kellett menekülnie. Aligha valószínű, hogy Koriatovics a szűkebb környezetén kívül nagyobb tömeget hozott volna magával. (Szabó, 1913:42., Bélay, 1943:9–96.) A herceg betelepülésének tényét egyes ukrán történészek „*Kárpátalja mint ősi ukrán föld*” ideológia és hivatalos álláspont igazolására igyekeznek felhasználni.

Lutskay melltája Koriatovics jelentőségét a munkácsi püspökség kialakulásában, és részletesen tárgyalja a herceg származását, Podóliában töltött éveit, elűzetését, illetve menekülését, tevékenységét Magyarországon, különös hangsúllyal a munkács-csernekhegyi (fekete-hegyi) kolostor 1360. évi megalapítását. (Lutskay, 2000:27–38. fejezet.) Az erről szóló oklevél hitelességének alapos vizsgálatát Hodinka Antal végezte el, aki kimutatta: a monostornak nevezett Szent Miklós rutén plébániát Mátyás király (1458–1490) uralkodói adományozási jogánál fogva 1458. augusztus 14-én adta Lukács presbiternek a régóta hozzá tartozó Borhalom (Bobovistye) és Lóka (Lauka) falvakkal, de egy szót sem szől Koriatovics alapítványáról. A herceg 1360-ban nem írhatta a kolostor alapító oklevelét, mert ekkor még Litvániában sem szerepelt az előkelők között. Ráadásul ebben az időben Munkács Nagy Lajos (1342–1382) feleségének, illetve lányának, Erzsébetnek és Máriának a birtoka. Koriatovics csak (Anjou) Mária királynő (1382–1387) halála, 1395 után jutott Munkács birtokába, először 1398-ban említi egy adománylevelét. Az 1360. évi hamisított oklevél miatt voltak kénytelenek küzdeni négy évszázadon át a munkácsi püspökök és szerzetesek, hogy az alapítvány birtokába jussanak. Ez utóbbi csak 1751-ben sikerült nekik. (Hodinka, 1909:57., 68., Papp, 1938., 1943.) Koriatovics 1414-ben hunyt el, tehát ötvennégy évvel a halála előtt, az 1360. évi állítólagos kolostoralapításkor a lelke nyugalmaért nem imádkoztathatta a szerzeteseket, mint a legenda nyomán egyes történetírók állítják.

A tatárjárás után, a 13. század második felében ortodox – jelentése igaz hit, vagy igaz hitű –, azaz pravoszláv vallású rutének kisebb-nagyobb betelepülő csoportjai érkeztek az Északkeleti-Felvidékre. (A pravoszláv szó a görög eredetű ortodox megjelölés tükörfordítása.) Lelki gondozásukat a 15. század közepétől Munkácsról már püspökség irányította, amit Mátyás királynak ímént említett 1458. évi oklevele is megerősít, amely szerint a munkács-csernekhegyi bazilita kolostor apátja ez időben valós joghatóságot gyakorolt a magyarországi pravoszláv hitű rutének felett. Azt nem tudni, mikor szentelték püspökké az apátokat, de egy 1491. évi oklevél szerint Ioannes, azaz János nevű püspök a munkács-csernekhegyi kolostor igemene, vagyis főnöke és a vidék főpásztorja volt. Az sem ismert, hogy a pravoszláv egyházszervezetet Halics, Kijev, esetleg Konstantinápoly pátriárkája alapította, az viszont bizonyos, hogy 1491-től folyamatos a munkácsi ortodox püspökök sora. A kolostor szerzetesei közül választották őket, és joghatóságukat Kassától Máramarosig gyakorolták Magyarország északkeleti vidékén, sőt azt kiterjesztették a távolabbi magyarlakta tájak – Érmellék, Bodroghköz, Nyírség, Hajdúság, Nagykunság – magyar ajkú bizánci (görög) szertartású keresztényeire is. (Botlik, 1977:11–12.)

Az Északkeleti-Felvidékre folyamatosan betelepülő pravoszláv vallású rutének helyzetében, elsősorban az addig jobbágyokban élő papjaik, a *batykók* életében döntő változást hozott az ungvári unió. Mint ismert, az 1054. évi egyházszakadást követően csak az 1274. évi lyoni zsinat tüzte napirendre a nyugati keresztény (katolikus) és a keleti keresztény (ortodox vagy görög szertartású) egyház egyesítésének a kérdését. Ezt követően csak a 15. század elején erősödtek fel a római katolikus és a keleti egyház közötti uniói törekvések. E folyamatok mindenütt az 1431 és 1445 között megtartott basei–ferrara–firenzei XVII. egyetemes zsinaton, 1439. július 6-án elfogadott elvek alapján jöttek létre. Ezek szerint a keleti keresztények elismerik a római pápa főségét, azaz a primátust, a Filioque-tant, miszerint a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól, vagyis Jézus Krisztustól is származik. Ezenkívül az ortodoxok elfogadják, hogy az ostyá és a kovászos kenyér egyaránt anyaga az oltáriszentségnek. Cserében a keletiek változatlanul megtarthatják szertartásukat, egyházfegyelmi kérdésekben megőrizhetik ősi hagyományait, például nők férfiakat is pappá szentelhetnek. (Pirigyi, 1991:27.) Itt fontos emlékeztetni arra, hogy a római, illetve a görög katolikus egyház az alapvető hitelvekben azonos, szentes egységet alkot még akkor is, ha a kortársak és gyakran az utókor is úgy véli, mintha két egyház lenne. A Filioque-tantételen a Szentlélek eredetéről folytatott vita lezárásaként a 381-ben, Konstantinápolyban tartott II. egyetemes zsinaton – a 325. évi niceai, vagy nikaiai első egyetemes zsinat hitvallásának a kiegészítésével – megerősítették a Szentléleknek az Atyától és a Fiútól való származásáról szóló tanítást. Ez a kiegészítés évszázadokig heves vita forrása volt a katolikus vagy nyugati és a keleti egyház között, s ma is az egyik fő akadály a igazi közeledésüknek.

Több kisebb részunió után az 1596. évi breszt-litovszki unió után az ungvári volt a legjelentősebb, amikor 1646. április 24-én az ungvári vártemplomban Parthényi Péter szerzetes vezetésével 63 rutén pravoszláv (rutén) pap letette a katolikus hitvallást Jakusics György egri püspök kezébe, és engedelmséget fogadott X. Ince pápának s utódainak. Ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés, és létrejött a magyarországi görög katolikus vagy unitus egyház. Híveit bizánci szertartású vagy ritusú

katolikusoknak is nevezik. (Papp, 1941:12–13.) Az ungvári unió után csak több mint egy évszázaddal alakult ki az önálló egyházszervezet, amikor XIV. Kelemen pápa 1771. szeptember 19-én kiadta *Exima regalium* kezdetű bulláját, amely elrendelte a munkácsi görög katolikus egyházmegye felállítását. Püspöke felsőbb hatóságának, vagyis metropolitájának az esztergomi érseket nevezte ki.

A rutének betelepülése a 16–17. században is folytatódott, különösen szívesen fogadták a rutén jobbágyokat a Rákóczi-család birtokain. Megnevezésükre az orosz szót használták a 16–18. századi rubáriumokban, a Rákóczi-család irataiban, II. Rákóczi Ferenc fejedelem műveiben stb. Máramarossziget és környékének magyar népnyelvében az ott élő ruszinokat ma is oroszoknak nevezik. A magyar nyelvű forrásokban a ruszin szó csak a 19. század közepe táján bukkant fel. Kniezsa István a magyar nyelv jövővényyszavairól írott művében például nem is adatolta ruszin szavunkat. A magyar irodalmi nyelvben az orosz népnév tehát jelentésváltozáson ment át. A 18. század végi, 19. század eleji levéltári források orosz nyelvnek nevezték a görög katolikus egyház liturgiai nyelvét, az egyházi szláv nyelvet is. Ez az elnevezés ebben a jelentésben szintén ruszinból vett tükörszó.

Lutskay nem időrendi sorrendben tárgyalja az eseményeket a második kötetben, amely a 17. század végéig az Északkeleti-Felvidéken élő rutének, különösen görög katolikus püspökeik lelki szolgálatát, valamint a püspökség elismertetéséért folytatott küzdelmét mutatja be. Zavaró, hogy a historiográfus nem tart időrendet, így például előbb szól a Rákóczi-szabadságharcról, mint a három évtizeddel korábbi Wesselényi-féle összeesküvésről. Így a magyar történelmet feltehetően nem ismerő ukrán olvasó nem tudja időrendben követni az eseményeket. Ezzel kapcsolatban *Dmiitro Daniljuk* bevezető tanulmánya sem igazítja el az olvasókat.

Lutskay Mihály műve fontos forrás a kárpáti ruszinok történetéről, amelyet az újabb történeti eredmények tükrében természetesen kritikával kell használni. A kéziratból – mint említettük – bőven merített orosz nyelvű munkájába Duliskovics János, aztán Hodinka Antal *A munkácsi görög-katolikus püspökség története* című, 1910-ben Budapesten megjelent monográfiájában. Lutskay fő műve eddig nem jelent meg magyarul, pedig igen hasznos lenne a magyarországi rutén nép történiáját kutatók számára. Kiadták viszont ukránul, aminek az volt a fő oka – mint D. Daniljuknak, az ungvári egyetem professzorának bevezető tanulmányából megtudjuk –, hogy „Ukrajnában a tudósok hagyatéka nem vált ismertté a kortársak körében, ezért most teszik meg az első lépéseket, hogy a levéltárak mélyéről feltárják a kárpáton túli (sic! azaz kárpátaljai) tudósok műveit és beillesztik azokat Ukrajna kulturális, nemzeti, tudományos és szellemi életébe”. (5. p.)

Ez azonban úgy történik, hogy a kárpátaljai rutén művelődéstörténet jeles alakjait „ukránosítják”, mert az ukrán állam nem ismeri el a kárpátaljai ruténeket/ruszinokat önálló etnikumnak, hanem az ukrán nép egyik néprajzilag különálló csoportjának tartja. Ezért nem véletlen, hogy Daniljuk azt bizonygatja: „Lutskay azt a célt tűzte ki maga elé, hogy bebizonyítsa: Kárpátalja ősi szláv föld, van saját neve, történelme, genetikailag szorosan kötődik Ukrajna-Ruszhoz (Україна-Русь). (...) Hat kötetben tervezte kiadni művét, hogy földjei tudják, kik ők, milyen törzsből származnak, és a tudományos világ is megismerje a vidék történetét. (...) Azt a következtetést vont le, hogy a kárpátaljai ukránok (sic!) autochton nemzet.” (14. p.) Daniljuk úgy látja, hogy Lutskay e megállapítására a helyi személy-, illetve a földrajzi nevekből jutott.

Az előbbiekkal szemben tény, hogy Lutskay korában, illetve a megelőző századokban – a 13. század második felétől – rutének éltek a mai Kárpátalja területén. Ennek ellenére a korábbi szovjet, illetve ukrán, valamint a mai ukrán historiográfia Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék történetét már a legrégebb időktől az 1920. évi trianoni békediktátum által kijelölt határokon belül tárgyalja, illetve mutatja be térképeken. Így már az ókor, majd az Árpád-kor bemutatásakor közölt térképen Kárpátalja „területi határainak” szomszédjaként Польша/Polcsa (Legyelország), Чехо-Словаччина/Cseho-Szlovacsicsina (Csehszlovákia, a könyv nyomdai munkálatakor még nem vált ketté az ország), Угорщина/Ugorscsina (Magyarország), Румунія/Rumunijá (Románia) jelenik meg, a Kárpátok gerincén húzódó ezeréves magyar-lengyel történeti határ keleti oldalán pedig львівська/lyvivszka, illetve івано-франківська/ivano-frankivszka oblaszt', azaz a Lvivi (lembergi), valamint Ivano-Frankivszki megye jelenik meg. (Нариси. Том. I. 1993: 32/1., 48/a., és a köv. old.)

Az 1919. évi impériumváltozás után a korábbtól más értelmezést kapott Kárpátalja fogalma, amelyet a vidéken élők akkor már hosszú évtizedek óta használtak. A szó 1889. október 27-én tűnt fel először nyomtatásban a Munkácson induló *Kárpátalja* című politikai és társadalmi hetilap fejlécén. Az első számban nem volt magyarázat a névvel kapcsolatban, a második számban azonban értelmezték, amikor Cserszky Antal – az 1860-as években Bereg vármegye főügyésze, 1873-ban a görög katolikus Szent Bazil Tárulat másodelnökévé választották – azt írta a szerkesztőnek: „Ne foglaltoskodjunk mindig csak kárpátaljai városunkkal [ti. Munkácssal], éppoly fontos és közeli nekünk a mi régi kedves Bereg vármegyénk.” Ekkor az itt élő magyarság a Kárpátalja szót a Hegyaljához, Mecsekaljához stb. hasonlóan képzett tájnévként használta, és a Kárpátok alján elterülő alföldi részt értette rajta. A 19–20. század fordulójától azonban a fogalom területileg fokozatosan bővült és politikai-közigazgatási tartalmat is kapott. 1918–19 fordulóján

került előtérbe nemzetiségi vonatkozása, amikor a magyar kormányzat 1918. december 25-én kihirdetett X. néptörvényével az Északkeleti-Felvidék központi területén létrehozta *Ruszka-Krajnát*, a rutén (ruszin) területi autonómia közigazgatási keretét. Az 1919 májusától csehszlovák megszállás alatt álló vidéket csak több mint egy év múlva, az 1920. június 4-i trianoni békediktátummal csatolták de jure, nemzetközi jogilag is Csehszlovákiához. Kárpátalja területét azonban már 1919 szeptemberében kijelölték: nyugati határa a Csap–Ungvár közötti vasúti pálya, onnan az Ung folyó vonala lett. Ekkor kapta cseh nyelven a *Podkarpatská Rus* (Kárpátaljai Oroszország), illetve a *Rusinsko* (Ruténföld) nevet. 1922 végén a csehszlovák hatóságok megerősítették, hogy Kárpátalja nyugati határa változatlan marad, és a hajdani Ung megye emögött fekvő 30 községe továbbra is Szlovákia része. (MOL K 28. 89. t.: 42.)

Az új közigazgatási egységet a Kárpátokon kívül élő oroszok *Zakarpatszká Rusznak* (Kárpátontúli Oroszföld), a ruszinok *Podkarpattyjának* (Kárpátalja), a helyi ukránok *Pidkarpattyjának* (Kárpátalja), az ukrán nacionalisták (Kijev felől nézve!) *Zakarpatszká Ukrajnának* (Kárpátontúli Ukrajna), vagy egyszerűen *Zakarpatszknak* (Kárpátontúl) nevezték. A két világháború közötti trianoni Magyarországon pedig az általánosan használt Kárpátalja megnevezés mellett, a cseh Rusinsko név „magyarosított” változataként, gyakran *Ruszinszknak* említették. E sokféleség az bizonyítja, hogy Kárpátalja többnyire politikai töltésű fogalom, mindenekelőtt nemzetiségi, közigazgatási tartalmú tájnév.

A Kárpát-fogalom tisztázása után fontos leszögezni: a magyar honfoglalás, majd a Magyar Királyság megalakulása előtt, illetve az azt követő több mint egy évezred folyamán *Ukrajna fennhatósága soha nem terjedt ki a Kárpát-medence északkeleti részére, a mai Kárpátalja területére*. Az ukrán felfogásról egy jellemző idézet: *A napjainkban is hivatalosan használt „vozdjanjá”, „újraegyesítés”, „vozdjannij”, „újraegyesült” fogalom kezdettől fogva politikai-ideológiai töltésű, és híjával van minden logikának. A szláv kontinuitás jegyében egyes ukrán kutatók mégis amellet kardoskodnak, hogy a mai Kárpátalja a Kijevi Rusz befolyási övezete volt. Szerintük a magyar honfoglalók leigázták az itt élő szlávokat, akikkel és a mai ukránokkal (egyekes szerint az Ukrajna által ma hivatalosan el nem ismert ruszinokkal) genealógiai azonosságot és folyamatoságot tételeznek fel. Erre alapozzák az ősi szláv földek ún. „újraegyesítésének”, „újraegyesülésének” ideológiáját. „A magyar feudális állam keleten az órosz állam legtávolabbi földjeivel – a Kárpáti Russzal – volt határos. Ez a határ a tokaji hegyektől a Tiszaig, onnan pedig az Ecsedi-) lápig húzódott, azután a Szamos és a Kraszna felé kanyarodott. A 12. század nyolcvanas éveinek végén Magyarország elfoglalta Kárpátontúlt, és a Kárpátokig tolta ki határát” – írja *A boldogság felé* című magyarul is kiadott mű, amely 1974-ben Moszkvában díszoklevelet nyert (a szovjet) Ismeretterjesztő Társulat országos tudományos-ismeretterjesztő irodalmi pályázatán. (A boldogság felé. 1975:14., Fodor, 1993.)*

Lutskay Mihály nagy ívű történetfolyamának második kötete – mely a 9. és a 17. század közötti időszak, tehát kilenc évszázad kárpáti (kárpátaljai) rutén történetét fogja át – e kor legjelentősebb eseményének a magyarok bejövételét és a magyar állam megalakítását tartja. A napjainkban „ukránosított”, rutén-magyar származású, görög katolikus szerző és műve egyetlen szót sem ejt arról, hogy a honfoglaló magyarok durván leigázták volna a Kárpát-medencében lakó népeket. Sőt azt írja a második kötet második fejezetében: azért sikerült a magyaroknak államot alapítaniuk, mert „nem ontottak vért, hanem barátságot kerestek az itt lakó népekkel”. Majd kijelenti: „A magyarok nem semmisítették meg a különböző népeket, törzseket, mint a tatárok, nem hajtották őket rabságba, hanem szövetséget kötöttek velük.” (Lutskay, 2000: 19.)

Egyes ukrán történészek szerint kb. egy évszázad kellett ahhoz hogy, a magyar királyok a honfoglalás után meghódítsák „*Karpatszka Rusz*”-t vagy „*Rusz Okrajna*”-t („Oroszország peremé”-t), ahol különböző szláv törzsek éltek. Ezt a nézetet képviseli a mai hivatalos ukrán történetírás is, így a Kárpátalja történiáját a kezdetektől 1918-ig tárgyaló, többszerzős *Narisi isztorijii Zakarpattja* című összefoglalás első kötete. (Нариси. I. 1993:52.) Szerzői az ungvári egyetem professzorai. A mű egyes „tudományos megállapításainak” alaptalanságát és tarthatatlanságát már többször igazolták régészeti, antropológiai, nyelvészeti, néprajzi stb. adatokat feldolgozó írások, monográfiák, de a hatalom és a hivatalos ukrán történettudomány körömszakadtáig ragaszkodik az „újraegyesülés” téveszméjéhez. Cáfolhatatlan tény viszont, hogy a mai Kárpátalja területe 1920-ig a történeti Magyarország szerve része volt, azután pedig két évtizedig Csehszlovákiához tartozott. *A valódi újraegyesülést az a két esemény jelentette, amikor az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel, illetve az 1939. március 15–17. közötti katonai akcióval Kárpátalja visszatért Magyarországhoz.*

Az „újraegyesülés” eszméje kísértetiesen hasonlít a két évezredes múltat tudománytalanul és makacsul hangoztató dákóromán kontinuitás elméletéhez – nevezetesen: kinek van régebbi történelmi joga Erdélyre, a magyaroknak vagy a románoknak? Az ún. „első szlovák állam” eszméje is ezek közé tartozik. Az avarok ellen 623–624 táján, egy Samo nevű frank kereskedő vezetésével fellázadt szláv törzsek katonai szövetsége 658-ig tartott, székhelyének Pozsonyt jelölték meg a szlovák történészek, amit azonban eddig komolyabb régészeti anyagokkal nem tudtak alátámasztani. Az előbbi koncepciók lényege, hogy az 1920-tól birtokosok szerint ők már a magyar honfoglalás és államalapítás előtt évszázadokkal birtokolták azokat a területeket, amelyekhez csak a trianoni békediktátummal jutottak. Kárpátalja 1944. őszi szovjet katonai

megszállása után csaknem másfél évvel – az 1945. június 29-ei szovjet–csehszlovák szerződést követően, mely Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolta – a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1946. január 22-én szabályozta Kárpátontúli Ukrajna, vagyis Kárpátalja közigazgatását, amelyet *Zakarpatszka oblaszty* néven Ukrajna egyik megyéjévé szerveztek át. Kárpátalja állam 1944. november 27-étől az említett napig a Szovjetunió egyik önálló tagköztársaságaként (!) működött, törvényeket hozó önálló néptanáccsal (parlamenttel), kormánnyal, minisztériumokkal és főhatóságokkal. A korabeli szovjet gyakorlatnak megfelelően Kárpátalja tagköztársaság kormányfői és a kárpátaljai kommunista párt első titkári tisztségét egyazon személy, Ivan Turjanica töltötte be. (A boldogság felé. 1975:171–173.)

Egyébként az Украина-Ukrajna kifejezés – határszél, peremvidék értelemben – egy 12. századi óorosz krónikából ismeretes mint a Kijevi Rusz délnyugati területének a neve. Ezt követően – a hivatalos történetírás szerint – az ukrán nép kialakulása három-négy évszázadig tartott. Halics és Podólia ez időben egyébként a Lengyel Királysághoz tartozott. A 16–17. századi sorozatos kozákfelkelések után, 1654-ben a mai Ukrajnának a Dnyeper folyó bal partján lévő része – Kijevvel együtt – Oroszországhoz került. Ukrajna az 1917. évi októberi szocialista forradalmat követően, a Szovjetunió megalakulása után vált az unió egyik tagköztársaságává, s csak a szovjet birodalom felbomlásának időszakában, 1991. augusztus 24-én kiáltották ki függetlenségét, s csak ezután kezdte meg önálló állami létét.

Az előbbieket azért volt fontos megemlíteni, mert a hivatalos ukrán álláspont szerint ma Kárpátalján nem ruszinok, hanem ukránok élnek. Mint említettük, a tatárjárás után ruszokat, azaz oroszokat telepítettek le a magyar földesurak a hajdani Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területére, ami a későbbi századokban is folytatódott, és csak a 17. század elején fejeződött be. A nyelvtudomány is megerősíti, hogy a korábbi Északkeleti-Felvidéken, illetve a mai Kárpátalján élő *ruszinok* nem ukránok, hanem a nyolc évszázados eg. telés során *közép-szláv néppé formálódtak*, Kárpát-medencei tudattal. Alekszander Dulicsenko, az észtországi Tartu egyetemének professzora mutatta ki 1995-ben megjelent művében, hogy a bács-szeremi, azaz jugoszláviai/vajdasági ruszin nyelv nem az ukrán nyelv egyik dialektusa, miként azt az ukrán hivatalos álláspont bizonygatja, hanem *önálló képződmény*. A hajdani dél-magyarországi területre – a Bácskába, illetve a Szerémségbe – a ruszinok Mária Terézia királynő idejében, 1745-ben és az azt követő években az Északkeleti-Felvidékről telepedtek le. Dulicsenko azt is megállapította, hogy a *ruszin nyelv hangtanilag a szlovákhöz (nyugati sláv), szótanilag a keleti szlávhoz (nyugat-orosz) és mondattanilag a délszlávhoz (horvát, illetve szerb) hasonlít, és nem azonos az ukrán nyelvvel.* (Dulicsenko, 1995.)

Az ukrán irodalmi nyelv egyébként – bár kezdetei a 18. század első feléig nyúlnak vissza – csak a 19. század derekán, illetve harmadik harmadában alakult ki az úgynevezett bal parti Ukrajnában a kijevi-poltvai nyelvjárásból. Az ukrán nacionalizmus korszakában ezt terjesztették el az akkor osztrák fennhatóság alatt álló Galíciában, a hajdani Kelet-Lengyelországban – az ukrán történelemszemlélet szerint Nyugat-Ukrajnában –, tudatosan kiszorítva az ott addig beszélt, illetve használatos, az óorosz nyelvből eredt nyugat-orosz nyelvet. Ez utóbbitól merített egyébként a 19–20. század fordulóján a kárpátaljai ruszofil irodalmi-művelődési mozgalom. A hajdani galíciai nyugat-orosz nyelv legfeltűnőbbben a ruszin nyelv szótani elemeiben maradt fenn.

A Galíciával való élénk népi és értelmiségi kapcsolatok eredményeképpen a történeti Magyarországon élő ruszin értelmiségiek szóhasználatában már a 17. században feltűnt az *uhroruszkij* (magyarországi ruszin) népnév. Ez a szó 1699-ben jelent meg először a magyarországi ruszinoknak Nagyszombatban nyomtatott katekizmusának a címében. Ennek magyar nyelvű tükörfordítása a *magyarorosz* népnév, amely a magyar nyelvű nyomtatott művekben később, a 18. század végén bukkant fel. Az első ilyen munka Décsy Antalé, amely Kassán jelent meg 1797-ben, címe: *Az magyar oroszokul való igen rövid elmélkedés*. A magyarorosz népvétet széles körben az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig, 1918-ig alkalmazták, de ezután is használták. A korábbi évszázadokban a Magyar Királyságban élt sláv népesség megnevezésére a magyar népnyelv az orosz népvétet használta, az orosz birodalomban lakó *keleti szlávokat* pedig a *muszka* névvel illette. Még a 17–19. századi magyar nyelvű leltári források is az orosz népvétet használták a közvetlen szomszédságunkban élő keleti sláv népesség megnevezésére. A 19. század folyamán azonban a magyar irodalmi nyelvben az orosz népnév jelentésváltozáson ment át. Az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot eltipró I. Miklós cár muszka seregeivel történt közvetlen találkozást követően a muszka népnév nyelvünkben rosszálló, lekicsinylő jelentést kapott, ezután fokozatosan elavult, és felváltotta az orosz szó.

Az *ukrajnec*, vagyis az ukrán népnév a 19. században már ismert volt a ruszin értelmiségiek körében, de azt magukra nem vonatkoztatták. A *határvidéken élő, határvidék lakója jelentésű ukrán népnév* az ukránok körében is viszonylag későn, a 19. század végére, a 20. század elejére terjedt el. A *kisorosz* néven ismert ukránok vezetői ugyanis már a 19. század elejétől fontosnak tartották egyértelműen elkülöníteni magukat az oroszoktól, és bevezették az ukrán nevet. Ez utóbbi azonban csak fokozatosan terjedt el, és került át a szomszédos, valamint a távolabbi népek nyelvébe is.

A ruszin értelmiségiek egy igen vékony, ún. *ukrainofil* rétege az Északkeleti-Felvidéken, illetve a mai Kárpátalján élt szláv népesség megnevezésére a 20. század elejétől kezdte használni az ukrainec nevet. A *kárpátaljai ruszinokra vonatkoztatott ukrán népnév* a helyi kommunista sajtóban jelent meg az 1920-as évek közepén, amelyet azonban 1945-ig még a ruszin értelmiség sem fogadott el. Az ukrainec népnév csak 1945-től terjedt el a kárpátaljai (és a csehszlovákiai) ruszinok körében. Ugyancsak a két világháború között bukkant fel a *karpatorusszkij*, azaz *kárpátorosz* név, amelyben már kifejeződött, hogy szláv-nálói az orosz nép részének tekintették a ruszinokat. A kárpátorosz szó mintájára alakult ki nyelvünkben – szintén fordításként – a *kárpátukrán* népnév, amely viszont azt jelzi, hogy alkalmazói ukránoknak tartják a ruszinokat. A második világháború végétől, 1945-től a döntően politikai alapú változást a magyar nyelv is tükrözte. Több szomszédos nép régi magyar nevéhez (tót – szlovák, oláh – román, rác – szerb, vend – szlovén) hasonlóan változott a kárpátaljai ruszinok megnevezése is. Az *orosz, magyarorosz, rusznák, ruszin, rutén, kisorosz, magyarországi kisorosz* népnevek mellett megjelentek az *ukrán, kárpátukrán* elnevezések is, de nem váltak általánossá. (Udvari, 1991:444–445., 1998:257–260.)

Kárpátalján az 1945-ig ruténnek/ruszinnak nevezett, régióban a 17. század vége óta többségi-nek számító szláv népességet a Szovjetunióhoz való csatolást követően hivatalosan ukrán nemzetiségűnek, a görög katolikus egyház 1949. évi felszámolását követően egységesen ortodox felekezetűnek nyilvánították. Azóta az elmúlt fél évszázadban a Kárpátokon túlról érkezett, nagyszámú ukránnal és főként a városi környezetben keveredő, eluránosodó ruszin népességet hivatalosan mint az ukránok egyik néprajzi csoportját tartják számon. 1990 óta a ruszinok körében nemzeti újjászületési mozgalom figyelhető meg, amely szorosan összefonódott Kárpátalja autonómiájának követelésével is. (Kocsis, 2001., Адміністративний. 1999.)

Hasznos, hogy LutsKay Mihály latinul írt fő műve, a *Historia Carpato-Ruthenorum* megjelent ukránul. Az viszont nem igazán szerencsés, hogy a kiadás elsősorban napi politikai célokat szolgál, mert egyrészt „ukránosítja” a jeles történetíró, másrészt az ő munkájával is igyekszik azt bizonygatni, hogy „Kárpátalja ősi ukrán föld”. A dolgozatban LutsKay műve keresztül kifejtett rutén/ruszin-ukrán kérdés – e sorok írója szerint – hozzásegít az eligazodáshoz, a valódi tények megismeréséhez. LutsKay fő művét fontos lenne magyarra lefordítva is kiadni.

Irodalom

- Адміністративний і територіальний поділ та населення Закарпатської області. Збірник демографічної статистики. Ужгород, 1999.
- Bélay Vilmos*: Máramaros társadalma és nemzetiségei. (A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.) Bp., 1943.
- A boldogság felé. (Kárpántól vázlatos története.) Uzsgorod, 1975.
- Bonkáló Sándor*: A rutének (ruszinok). Bp., 1940.
- Bollik József*: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Bp. 1997.
- Dulicsenko, Alekszander*: Jugoslavo – Ruthenica. Novi Sad, 1995.
- Fodor István*: Östörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai. In: Múzeumi Közlemények, 1993/1. 116–133.
- Gáspár János*: A keleti szlávok antropológiája, különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra. Ungvár, 1944.
- Hodinka Antal*: Tanulmány Koriatovics Tódor munkácsi herceg 1360. évi oklevelének hitelességéről. Bp., 1909.
- Uő*: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp., 1910.
- Uő*: A munkácsi görög-katolikus püspökség okmánytára. I. köt. 1458–1715. Ungvár, 1911.
- Uő*: A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Bp., 1923.
- Kocsis Károly*: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Bp. 2001.
- Нариси історії Закарпаття (з найдавніших до 1918 року). Том. I. Ред. Гранчак, І. Ужгород, 1993. (Kárpántól vázlatos története a kezdetektől 1918-ig.)
- A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsképeinek 1806. évi összeírása. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza, 1990.
- Papp György*: A magyarság és a bizánci kereszténység kapcsolatának kezdetei. Nyíregyháza, 1938.
- Uő*: A munkácsi püspökség eredete. Miskolc, 1940.
- Uő*: Az ungvári unió időpontja. Miskolc, 1941.
- Uő*: Magyarország primásának joghatósága és a görögkatolikus egyház. Miskolc, 1943.
- Pirigyi István*: A magyarországi görög katolikusok története. I–II. köt. Nyíregyháza, 1970.
- Sas Andor*: Szabadalmas Munkács város levéltára. 1376–1850. Munkács, 1927.
- Szabó Orosz*: A magyar oroszokról (ruthének). Bp., 1913.
- Szulincák László*: Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése? Ungvár, 1918.

Udvari István: A magyarsággal érintkező ruszin (kárpátukrán) csoportok identitásának kérdéseiről. In: Nemzetiség – identitás. A IV. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Szerk. Eperjessy Emő–Krupa András. Békéscsaba–Debrecen, 1991.

Uő: Ruszinok és ukránok. In: Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon. Bp., 1998., 257–260.

Botlik József